

БІБЛІЄЗНАВСТВО

Роман Ярошенко

Івано-Франківська теологічна академія

Історія розвитку псалмів та їх догматичний характер

Життя народу завжди супроводжувала молитва у вигляді поетичних творів, що їх ми називаємо псалмами. Процес їхнього написання триває впродовж майже усієї історії вибраного Богом народу, сягаючи, можливо, аж до періоду Макавеїв.

Псалмами називають поетичні твори, релігійні пісні, які прославляють Бога, висловлюють подив Його діла у створенні людини та в історії людства, любов і пошану до Господа, прохання про поміч, рятунок чи спасіння. Хоч псалми є в багатьох місцях Святого Письма, вони, однак, зібрані в окремій книзі Старого Заповіту, яка називається по-грецькому Псалтирем. Гебрейською мовою назва цієї книги «Сефер Тефіллім», означає «пісні прослави».

Творились вони впродовж довгих століть історії Ізраїлю, а остаточно зібрано їх у цілість і впорядковано в теперішньому вигляді у III столітті перед Христом, тобто після повернення євреїв з вавилонського переселення.

Священні тексти псалмів є неначе «словоносними посудинами», які передають людині Боже Слово. Саме так їх слід сприймати і читати. Вони мають нам об'явити Божу волю, любов, опіку та поміч, що ними Бог нас благословить.

Людство має ту щасливу обставину, що особа не навмання шукала загубленого Бога, щоб пізнати Його і піднятися до Його висот, — це було б для неї неможливо, — але Сам Бог з'явився нам, до того ж так незвичайно, що в однім моменті історії взяв на себе людську природу і в усьому став подібним до нас (Євр. 2,17), окрім гріха.

Говоримо про них саме зараз, щоб підкреслити значення і вартість цих молитов, що являють собою «відповідь віри Ізраїля Богові, Який об'явив Себе йому», та відповідь на пережиту ним історію, а ще й тому, що псалми, як молитва, залишаються одними із найважливіших та найактуальніших сторінок Біблії для віруючих євреїв і християн, які знаходять у них найкращий спосіб висловити свої почуття перед лицем здійснених Богом величних діл аж до повноти об'явлення в Ісусі Христі.

Ні в одній книзі Біблії не розкритий так релігійний досвід старозаповітної спільноти, як у Псалтирі; і ніяка книга нового Заповіту не відіграє настільки важливу роль в житті Церкви Христової, як збір псалмів.

Проте ми маємо вже і в Новому Заповіті цитування псалмів Ісусом Христом. Він складає свої молитви словами псалмоспівців [11].

З апостольських часів псалми стали органічною частиною богослужінь і молитов. Таким чином, псалми не тільки склали коло, що пов'язувало пророків Старого Заповіту Ісаю і Єремію з Євангелієм, але й передали Церкві Нового Заповіту неперемінучі духовні цінності і набутки Старого.

«Бо ж сам Давид у книзі Псалмів мовить: Господь сказав Владиці моему: Сиди праворуч мене» (Лк. 20, 42); «Бо в книзі псалмів написано: «Хай огорожа його стане пустою, і ніхто у ній хай не мешкає. І Нехай його уряд візьме другий» (Діян. 1,20).

Метою даної статті є дослідження історії розвитку і походження псалмів: їх поділ, види та особливості літературного написання, а також окремі псалми та стилі складання їх псалмоспівцями.

Історичне значення Псалтиря, здається, не має кордонів. Цю книгу пісень-молитов Старого Заповіту Новий Заповіт прийняв і присвоїв у цілості. Доповнивши та удосконаливши давні традиції, він зміг донести до нас вершину єврейської, а потім і світової молитовної літератури.

Назва «Псалтир» (з єврейської мови перекладається פְּסַלְתֵּיר — техилім — славослов'я, зі слов'янської «псалтирь») пов'язана з назвою струнного інструмента, псалтир. Рідше Книга псалмів називалася sefer tefillot — книга молитов (Пс. 16,1; 72,20). У перекладі LXX ця книга названа ψαλμοι — пісні, що супроводжувались грою на музичному інструменті. В Новому Заповіті відповідно до цього використовується термін: βιβλος ψαλμων. В Олександрійському кодексі — ψαλτηριον, в слов'янському (Єлизаветського видання, а в Острозькому надписують: «Пісні Царя Давида») і в російському перекладі — псалтир, за назвою грецького музичного інструмента [8].

Псалтир був першою книгою Старого Заповіту, перекладеною на слов'янську мову святими Кирилом і Методієм. Церковнослов'янський Псалтир ділиться на 20 катизм.

Ці молитви складено не всі разом, не за короткий час, і зробив це навіть не єдиний автор.

Книга псалмів розросталася разом з тим, як розросталася Біблія, збагачуючись упродовж століть настільки, наскільки Бог об'являвся своєму народові: у псалмах присутня вся тогочасна історія та все Об'явлення Бога. Історія єврейського народу є нічим іншим, як історією гармонійних стосунків людини та Бога, історією вірності Богові.

Усі події, пов'язані з цими стосунками між Богом та людиною, стали предметом молитви: радісні та сумні події – як приватні, так і всенародні, месіанські надії, потреби особливої допомоги, визнання власних провин та благаання прощення за них і насамперед потреба висловити прославу, вшанувати Бога та подякувати Йому.

У псалмах наявні всі релігійні почуття. Вони є поетичним висвітленням релігійних досвідів.

Багато псалмів складено спеціально для літургійних служб у храмі; але й багато спершу були молитвами, складеними для особливих потреб народу, якоїсь групи людей чи окремої особи. Але й ці псалми увійшли до літургійної збірки, і їх рецитували прилюдно, бо часто ці особисті молитви прекрасно надавалися для висловлення тих почуттів, які народ плекав на спільному рівні. Наприклад, 51-ий псалом («Помилуй мене, Боже») був приватною молитвою, що її приписують Давидові, коли він визнав свій гріх і просив за нього прощення в Бога (І Сам. 12).

Покаяння і біль – це почуття, яке мусять мати перед Богом усі люди і яке Ізраїль відчував та виявив і на спільному рівні: таким чином Давидова молитва стала молитвою всього народу, що падав перед Богом у проханні про милосердя та прощення.

Під час заслання чи у важкий час реставрації до цього псалма були долучені останні вірші, у яких євреї просять у Бога ласки відбудувати Єрусалим, щоб відновити величаве богослужіння у храмі. Так багато псалмів пристосували до літургійного вжитку інші натхненні автори (наприклад, Пс.130).

Не менш важко вирішити питання походження Псалтиря.

Тлумачна література на Псалтир своїм надлишком перевищує всі старозаповітні книги і не поступається навіть тлумаченню новозаповітних книг. Загальна кількість тлумачних праць на Псалтир здебільшого виражається словами «велике число». Лелонг нарахував близько 1200 тлумачень, а у XVII і XIX ст. з'явилося не менше сотні. Бл. Ієронім згадує, що Псалтир пояснювали у вітчизняний період Оріген, Євсеній Кесарійський, Феодор Гераклійський, Дідим Олександрійський.

До нашого часу збереглися наступні праці: від Орігена – 9 бесід на Псс. 36-38, а також кілька бібліографічних суджень про псалмоспівців і надписи псалмів.

Від Дідима Олександрійського збереглось дуже багато схолій.

Від Євсенія Кесарійського коментарі в уривках, до 180 віршів із різних псалмів пояснено частково алегорично, частково буквально, а більш послідовно пояснено 119-150 псалмів.

Ішполіт пояснив увесь Псалтир, але збереглось і трохи схолій.

Від св. Афанасія збереглися три праці про Псалтир: більш просторово, на кожний вірш, іноді алегоричне, іноді буквальне, часто типологічне, і більш короткі – перифразні, лише в надписах.

Св. Григорій Нісський склав дві книги про надписи псалмів, де всіх їх пояснив алегорично і типологічно.

Св. Василій Великий склав 30 бесід на псалми: 1, 7, 14, 28, 32, 44, 48, 59, 61; 114, з буквальним і алегоричним їх поясненням.

Св. Йоан Золотоустий пояснював у бесідах всі псалми, але збереглися лише: 3-12, 41, 43-49, 109, 117, 119, 150.

У св. Єроніма був якийсь маленький коментар – *commentarius* – на Псалтир, який прославлявся древніми, але до сьогодні не зберігся.

Від Августина збереглися повні пояснення на 150 псалмів, наповнених моральними християнськими роздумами, але без буквальних пояснень [11].

У новий час західна література постійно збагачується тлумаченнями на Псалтир.

Псалми служать нам зразком, як треба відповідати Богові на вияви Його любові.

Псалмами молилися під час щоденних богослужб, що їх відправляли в храмі, та під час річних єврейських свят, з приводу яких до Єрусалиму з різних областей Палестини сходилося багато прочан. Псалми щоденно молилися і кожен праведний єврей приватно.

Коли храмовий культ перестав існувати, вона стала виключно молитовною книгою для суспільних зборів й домашньої молитви, радості або плачу серця. Це засвідчує Біблія: «Молитва нужденного, що прибитий горем, виливає свою скаргу перед Богом» (Пс. 101,1).

Кожний псалом має свій особливий характер. Проте їх можна згрупувати за змістом:

- пісні хвали-прослави Бога;
- псалми подяки;
- плачі-голосіння з приводу якогось лиха з благаннями про Божу опіку і поміч;
- царські та месіанські псалми.

Книга псалмів доносить і до сьогоднішнього дня вчення пророків і священиків, вчителів Закону і мудреців. Цим пояснюється вислів св. Василя Великого, що «Книга псалмів обіймає в собі корисне із всіх книг» (Бесіди про Псалми. Передмова) [2].

Лютер влучно назвав Псалтир «малою Біблією», оскільки як в псалмах чуємо:

- голоси переслідуваних праведників;
- похвальні гімни народу, що уповає на Бога;

- про великі діяння Господа в природі та історії;
 - роздуми про добро і зло, про спокусу і перемогу над нею;
 - славослов'я Царству Господньому, на престолі якого засів «син Давидів»
- прообраз Христа.

Мова всіх псалмів різко відрізняється від арамеїдної і навіть від еллінізованої мови Макавейської епохи. В псалмах малопомітний той ступінь арамейського забарвлення, яке, наприклад, відрізняє мови Єремії та Єзекїля.

В макавейську епоху єврейська мова повинна би мати ще більше арамейське забарвлення, ніж у Єремії та Єзекїля і навіть ніж у Езри і Неемії, — це мова таємудичних і таргумічних древніх трактатів палестинського походження, а мова псалмів не має нічого спільного з останньою [11].

Читача псалмів можуть турбувати різкі вирази, що стосуються «беззаконних», «грішників», «ворогів» у деяких псалмах (наприклад, «О, якщо б Ти, Боже, подолав нечестивого!» Пс. 138, 19). Проте слід пам'ятати, що Псалтир пов'язаний з доєвангельською фазою Одкровення. Від епохи Старого Заповіту було б несправедливо вимагати новозавітне поняття про прощення. Крім того, в будь-яку епоху насилля і немудьська жорстокість, тиранія і масові вбивства викликали і викликають гострий протест. Для псалмоспівців люди, які породжували зло, були ворогами Божими. Викликаючи на них небесні карі, автори псалмів по-своєму виражали віру в мир, порядок, встановлений «згори».

На початку кожного псалма розміщено деякі вказівки:

- а) звичайно вказано автора псалма (Давид, Асаф, сини Кораха);
- б) іноді вказували історичні обставини, в яких він був написаний;
- в) часто названо інструмент, яким мав супроводжуватися спів псалма («на флейтах» Пс. 5);
- г) часом вказували також мелодію, на яку мали співати псалом («Удосвітня лань» Пс. 22 або «Лілея» Пс. 45). Це, правдоподібно, були популярні в часи автора пісні, до мелодії яких пристосовували слова псалма [11].

Про музику, що звучала при співі священних гімнів, згадується ще в Книзі Виходу: «Взяла тоді Марія, пророчиця, Аронова сестра, литаври у руку; і вийшло все жіноцтво за нею з бубнами та хороводами. І приспівувала їм Марія: «Співайте Господеві, славно бо прославився; коня і вершника скинув у море.» (Вих. 15, 20-21).

За літургійним звичаєм, псалми співали в супроводі струнного інструмента, що його греки називали, власне, псалтирем. Звідси й слово «псалми», тобто «пісні, супроводжувані псалтирем» [5]. Однак ця своєрідна цитра не була єдиним застосовуваним інструментом. Останній псалом свідчить про існування цілого оркестру, до якого входили різні групи інструментів, котрими керував маестро за вимогами величавої композиції.

Як пише святий Василій Великий, слово «псалмос» (ψαλμός) означає музичну гру, при застосуванні якої ударили в музичний інструмент.

На музичному супроводі наполягали судді, пророки і царі. У другій Книзі Царів явно показано це веління: «Покличте лишень мені грача на гуслах. І як вдарив той у струни, зійшла рука Господня на Єлисея» (II Цар. 3, 15).

В самих псалмах є заклики славити Бога співом та грою на музичних інструментах [16]. Серед інструментів біблейської епохи найважливішими були:

кінора (гуслі) – дошка з вирізом посередині, на яку натягувались струни;

невела (псалтир) – різновид арфи;

цимбали, або кимвали – рід литавр;

труби, переважно металічні, прямі;

шофар, або ріг, виготовлений із баранячого чи козячого рогу; видавав високий протяжний звук, що нагадує звук горна;

тимпани – бубни, обвішані дзвіночками;

угаб (свирель) – рід волинки зі шкіряним мішком, що наповнений повітрям.

Ці та інші інструменти склали оркестр старозавітної святині, що приводився в дію при читанні гімнів-псалмів. Їхні ескізи залишились на єгипетських та асирійських пам'ятниках.

Ще як від давніх часів тривало високе вшанування псалмів і приділялась їм вагома увага, так і донедавна воно передавалося віками в спадщині митців, культурологів та великих діячів культури та мистецтва. А також зберігалось в практиці на устах святців, монахів..., які розвивали і удосконалювали давні наспіви, що загубилися в історії.

Одним із таких просвітителів був і о. Сидір Воробкевич, відомий композитор Буковини, а загалом і всієї України [17]. Він мав у своїй спадщині безліч музичних творів, обробок, а також приділив велику увагу псалмам. Як композитор, складав літературні пісні і псалми, komponував хорові твори, сольні пісні та оперети, писав мелодії на власні вірші [4].

І дотепер українське духовенство популяризує церковну музику за допомогою сучасних технологій. Давні українські псалми мають своє продовження і до сьогодні. Нещодавно презентували їх записаними на компакт-диски у Києво-Печерській лаврі. Вихід альбому патрунував Президент України Віктор Ющенко. До таких альбомів увійшли канти і псалми в обробці Олександра Кошиця, українського композитора початку ХХ століття [7].

Великим бажанням розтлумачити псалми для себе та інших були оповиті та натхненні багато святців, праведників, пророків. Могутню роботу над удосконаленням правильної подачі змісту і розуміння істини та тогочасного життя псалмоспівця зробив *св. Іван Золотоустий*, архієпископ Константинопольський, який опрацював і вивів у світ свої «Тлумачення псалмів»:

— тлумачення псалма 3. Надпис псалма: «Псалом Давида, коли він біг від Авессалома, сина свого». Що буває джерелом гріха, те служить і бичем покарання. У більшості випадків наші домашні бувають ворогами унаслідок гріхів; підтвердженням цього є приклад Давида, ізраїльтян за часів Суддів, Адама, Даниїла і пророка з Іудеї. Змальовується в цьому псалмі загибель Авессалома і смуток Давида про тих, що загинули...

— тлумачення псалма 4. Чию молитву чує Бог? — Під правдою розуміється вся чеснота цілком... І при праведності потрібна молитва, як та, що приносить великі блага. Ми не стільки благаємо Бога за інших, скільки через самих себе. Попри на свою правоту, Давид благає про помилування.

— тлумачення псалма 5, 5-7. Він виражає: — упевненість псалмоспівця в тому, що Господь не залишить беззаконників без покарання; — подяку Церкві за порятунок, що дарував їй, і молитву її про божественне керівництво на шляху правди і про суд над нечестивими для утіхи праведників, що сподіваються на Бога; — умовляння не падати духом під час життєвої боротьби і за все благословляти Господа.

— тлумачення псалма 10. Велика сила покладання надії на Бога і безсилля при цьому ворожих підступів і нападів. Чому багато хто з беззаконників долає інших? — В чому полягає зброя праведника проти нечестивих? — «Люблячий неправду ненавидить свою душу». — Що значить: «Їх частка (з) чаші»? — Небезпеки, яким піддається багатий, і спокій праведника [14].

Багато ще є тлумачень псалмів, які уклав св. Іван Золотоустий, але великим подвижником церковної традиції, і літератури зокрема, був також *св. Василій Великий*.

В літургійній практиці з іменем св. Василя Великого пов'язане введення антифонного та іпофонного співу у всенічних бдіннях, чиноположення деяких молитов, а також псалмів.

Він не був письменником, але залишив багато творів. Серед творів екзегетичного характеру першими стоять бесіди на Шестиднів (Бут. 1. 1-26), де св. Василій Великий застосовує буквально і реалістичне тлумачення біблійної оповіді, жанру, стилю застосування. Зокрема, це 13 Бесід на окремі Псалми, — тут, навпаки, він користується алегоричним методом.

В давнину відомо було багато екзегетичних праць *св. Атанасія*, але до нас дійшли лише уривки з тлумачень на Псалми, на Євангеліє від Матея та Луки — в катенах.

Тлумачення св. Атанасія має олександрійський характер з перевагами моральних мотивів. В листі до Марцеліна про тлумачення Псалмів Атанасій встановлює загальну позицію стосовно розуміння всього старозавітного Писання. Воно написано єдиним Духом, і написано про Спасителя. Псалми мають деяку

особливу й переважну благодать, в них поєднуються закон і пророки. І разом з тим вони написані про кожного з нас.

У вченні про християнський Гнозис св. Атанасій каже, що шлях сходження до істинного пізнання Бога і Слова від самоспостереження і від споглядання зовнішнього світу в його гармонії та красі. Він поставив велику основу у пізнанні Бога в Старому Заповіті через тлумачення псалмів. Також продовжує розуміння Священного Писання, каже, що «без чистого ума й наслідування життю святих ніхто не може розуміти слова святих».

Багато екзегетичних моментів є в догматико-полемічних творах Атанасія, які потрібно зазначити, бо вони носять цілеспрямований характер. В «Словах» супроти аріан він тлумачить суперечливі місця з Писання, зокрема Притч (8. 22), також применшувальні вислови про Христа. Ще раніше за часом він пише Слово на слова «Все Мені передане Отцем Моїм».

Ми знаємо чимало українських письменників, поетів, прозаїків, які по-своєму думали щодо псалмів і відповідно так їх подавали українському народу. Здебільшого вони користувалися популярністю, а іноді забувалися століттями.

Одним із таких діячів і просвітителів жанру псалма в історії української літератури був великий подвижник *Тарас Григорович Шевченко*. Переспіви псалмів написані в zenіті творчості поета і датовані 19 лютого 1845 року.

Пантелеймон Куліш, без сумніву, центральна постать в історії українського перекладу Святого Письма у ХІХ столітті, мав визначного попередника — *Пилипа Морачевського* (1806—1879), який у 1860—1864 рр. переклав з Нового Заповіту всі чотири Євангелії, «Діяння апостолів», «Послання апостолів», «Апокаліпсис», зі Старого Заповіту — «Псалми Давидові». Це досить важливі переклади, які надалі увійшли до спадщини української церковної літератури.

Багато ще є обробок, перекладів Псалтиря, що їх здійснили видатні українські діячі, просвітителі, композитори, і вони мають неабияке значення в історії української літератури.

Псалми, як один із жанрів ранньої літературної творчості, становлять собою безцінний багаж у розвитку літературного жанру. Адже «хвалебні пісні» були одними з перших поетичних різновидів, що являли собою прославу Бога — Творця.

Перші згадки про псалми датуються II-X ст. до нашої ери на території сучасної Палестини.

Основоположником псалмів вважається біблійна постать — цар Давид. Саме йому приписують більшу частину «хвалебних пісень». Серед інших авторів згадуються також Соломон, Асаф, брати Корієві та інші.

Сучасні автори (Т.Г. Шевченко, Л. Українка, П. Морачевський, П. Куліш, Л. Костенко, С. Воробкевич, О. Кошиць ...) також використовували такий літературний жанр.

Псалми поділяються на пісні-похвали, пісні-голосіння, пісні-плачі, пісні-прохання і т.д.

Особливістю написання псалмів є те, що їх поділ здійснювався за хронологічним порядком.

Псалми виконували на різних музичних інструментах. Біблійні псалми були створені виключно для вокального виконання, іноді з музичним супроводом.

Багато псалмів складено спеціально для літургійних служб у храмі; але й багато спершу були молитвами, складеними для особливих потреб народу, якоїсь групи людей чи окремої особи.

Псалтир був першою книгою Старого Заповіту, перекладеною на слов'янську мову святими Кирилом і Методієм.

Псалмоспівці нерідко змальовують стан душі, що знаходиться на грані відчаю. Проте навіть у найважчих випадках торжествує надія на Бога – Спасителя.

В історії української літератури закладена вагома складова, що доповнює і збагачує її розвиток й спадщину для наступних поколінь, – це піснеспіви, якими вірні християни прославляють Бога, а українські літератори протягом небагатьох століть частково підняли рівень і популяризували такий жанр.

Література

1. Барт Р. Від твору до тексту // Антологія світської літературно-критичної думки / За ред. М. Зубринської. – Львів, 1996. – С. 380-384.
2. Батрух С. Модель християнського життя у творах св. Василя Великого. – Львів: Свічадо, 2007. – 160 с.
3. Библиейская энциклопедия. – М.: Первая образцовая типография, 1995. – 352 с.
4. Демочко К.М. Музична Буковина: Сторінки історії. – К.: Муз. Україна, 1990. – 136 с.
5. Джирланда А. Ключ до Біблії: Старий Завіт / Пер. з італ. П. Смук. – Львів: Свічадо, 2006. – 304 с.
6. Коран. – М.: Анс-принт, 1990. – 512 с.
7. Кошиць А. Спогади. – К.: Рада, 1995. – 387 с.
8. Ключ к пониманию Св. Писания. – М., 2007. – 160 с.
9. Маскуд Р. Ислам. – М.: Гранд-Фаир, 2001. – 304 с.
10. Меженко Ю. Можливості і обов'язки української поезії // Шлях. – К., 1919. – Ч. 1. – С. 60.
11. Мень А. Исагогика: курс по изучению Священного писания: Ветхий Завет. – М.: Фонд имени Александра Меня, 2000. – С. 407–422.

12. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Під час Другого Ватиканського Вселенського Собору. – Жовква: Місіонер, 2005. – Старий Завіт – 1125 с.; Новий Завіт – 321 с.

13. Сулима В. Біблія і українська література. – Львів, 1997. – 238 с.

14. Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста Архиепископа Константинопольского. Толкование на псалмы. – Том V. Кн. 1. – Ульяновск, 1991. – 185 с.

15. Теорія літератури /За ред. Галича О./: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – С. 9, 114–136.

16. Юнгеров П. Введение в Ветхий Завет. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт, 2003. – С. 208–230.

17. Ярошенко І. Розвиток диригентсько-хорової культури Західної України у ХІХ ст. Історичний аспект // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2005. – №1. – С. 32-37.

18. Ярошенко І. Тенденції музичного розвитку на Буковині першої половини ХІХ ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць. – Том І (19). – Чернівці: Прут, 2005. – С. 181–188.

Рукопис наукової статті надійшов до редакції «Доброго Пастиря» 28.01.2011 р.